

Історія

УДК 94(477)«1905»:323.272:070(091)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.19052488>**Нелегальна революційна друкована продукція як засіб мобілізації селянства і робітництва в українських губерніях Російської імперії (1905 р.)****Комарніцький Олександр Борисович,**

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна <https://orcid.org/0000-0003-3021-6550>

Прийнято: 19.02.2026 | Опубліковано: 28.02.2026

*Анотація. Метою статті є комплексний аналіз змісту нелегальної друкованої продукції, що поширювалася в українських губерніях Російської імперії у 1905 р., а також з'ясування її функціонального призначення як інструменту політичної мобілізації населення. Особлива увага приділяється виявленню тематичних домінант, форм агітаційного впливу, риторичних стратегій та практичних рекомендацій, що містилися у текстах і безпосередньо впливали на характер протестної активності. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму та об'єктивності, що дозволяє відтворити зміст, функції та вплив нелегальної друкованої продукції в умовах подій 1905 р. Використано методи аналізу й синтезу для опрацювання текстів і архівних матеріалів, історико-порівняльний метод – для співвіднесення змісту видань із суспільно-політичною ситуацією в*

українських губерніях Російської імперії, а також проблемно-хронологічний підхід – для простеження еволюції мобілізаційних настанов упродовж революційного періоду. **Результати.** У статті здійснено аналіз нелегальної друкованої продукції 1905 р. в українських губерніях Російської імперії як інструменту політичної мобілізації селянства та робітництва. Встановлено, що революційні видання виконували не лише ідеологічну, а й організаційно-мобілізаційну функцію. Виокремлено основні типи агітаційних текстів: програмні, мобілізаційні, інструктивні та пропагандистські. На основі архівних матеріалів простежено масштаби поширення нелегальної літератури та взаємозв'язок між змістом агітаційних текстів і практикою протестних дій у середовищі селянства та робітництва. **Висновки.** Стаття розширює уявлення про роль друкованого слова в революційних процесах початку ХХ ст. та поглиблює розуміння механізмів формування політичної активності в умовах імперської системи контролю. Нелегальна друкована продукція 1905 р. в українських губерніях Російської імперії стала важливим чинником політичної активізації суспільства. Вона не лише поширювала соціалістичні й демократичні ідеї, а й формувала критичне ставлення до самодержавства та сприяла координації протестних дій. Поєднання просвітницьких матеріалів і відкритої агітації сприяло легітимації страйків і масових виступів як форм боротьби, що зумовлювало поширення організованих проявів політичного протесту в українських губерніях.

Ключові слова: нелегальна література, партія, газета, Російська імперія, страйк і бойкот, революція, селянство.

Illegal revolutionary printed materials as a means of mobilizing the peasantry and the working class in the Ukrainian provinces of the Russian Empire (1905)

Oleksandr Komarnitskyi,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-3021-6550>

***Abstract.** The purpose of the article is to provide a comprehensive analysis of the content of illegal printed materials distributed in the Ukrainian provinces of the Russian Empire in 1905 and to clarify their functional role as an instrument of political mobilization of the population. Particular attention is paid to identifying thematic dominants, forms of agitational influence, rhetorical strategies, and practical recommendations contained in these texts, which directly influenced the character of protest activity. **The research methodology** is based on the principles of historicism and objectivity, which make it possible to reconstruct the content, functions, and impact of illegal printed materials in the context of the events of 1905. The study employs methods of analysis and synthesis to examine texts and archival materials, the historical-comparative method to correlate the content of publications with the socio-political situation in the Ukrainian provinces of the Russian Empire, and a problem-chronological approach to trace the evolution of mobilization appeals throughout the revolutionary period. **Results.** The article analyzes illegal printed materials of 1905 in the Ukrainian provinces of the Russian Empire as an instrument of political mobilization of the peasantry and the working class. It is established that revolutionary publications performed not only an ideological function but also an organizational and mobilizing one. The main types of agitational texts are identified: programmatic, mobilizing, instructional, and*

*propagandistic. Based on archival materials, the scale of the dissemination of illegal literature is traced, as well as the relationship between the content of agitational texts and the practice of protest actions among peasants and workers. **Conclusions.** The article highlights the role of the printed word in the revolutionary processes of the early twentieth century and analyzes the mechanisms that shaped political activism under imperial rule. In 1905, illegal printed materials in the Ukrainian provinces of the Russian Empire became an important tool of political mobilization. They spread socialist and democratic ideas, fostered criticism of the autocracy, and helped coordinate protest actions, legitimizing strikes and mass demonstrations as forms of political struggle.*

Keywords: *illegal literature, party, newspaper, Russian Empire, strike and boycott, revolution, peasantry.*

Постановка проблеми. Революційні події 1905 р. у Російській імперії супроводжувалися активним поширенням нелегальної друкованої продукції, яка стала важливим засобом формування політичної свідомості та мобілізації населення. В умовах жорстких цензурних обмежень і переслідування опозиційних організацій саме нелегальні тексти забезпечували циркуляцію політичних ідей, програмних положень та практичних настанов щодо форм протестної діяльності. Українські губернії Російської імперії посідали особливе місце в цих процесах, виступаючи простором транзиту, поширення та локального відтворення революційної друкованої продукції. Архівні матеріали свідчать не лише про масштаби її транспортування та конфіскацій, а й про безпосередній вплив змісту текстів на характер протестної активності. Водночас у сучасній історіографії увага здебільшого зосереджена на організаційних структурах політичних партій або перебігу революційних подій, тоді як зміст і функціональне призначення нелегальної друкованої продукції як інструменту політичної мобілізації залишаються недостатньо

дослідженими. Отже, актуалізується потреба у комплексному аналізі тематичного наповнення, риторичних стратегій і мобілізаційного потенціалу нелегальної революційної друкованої продукції 1905 р. в українських губерніях Російської імперії, що дозволяє глибше осмислити механізми політичної комунікації в умовах імперської системи контролю. У цьому контексті постає питання, яким чином зміст прокламацій, листівок і брошур впливав на формування протестної поведінки селянства та робітництва, а також яку роль відігравали нелегальні друковані видання у мобілізації різних соціальних груп до революційної активності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Створено значний масив наукових праць, у яких прямо чи опосередковано порушується проблема революційного руху початку ХХ ст., діяльності політичних партій та функціонування підпільної преси. Помітне місце в дослідженні цієї проблематики посідає монографія В. Головченка, у якій на основі широкої джерельної бази досліджено діяльність українських соціал-демократичних організацій та їхню підпільну роботу. Автор простежує основні маршрути транспортування революційних видань до Романівської імперії через території Австро-Угорщини та Румунії, а також висвітлює участь М. Меленевського й О. Скоропис-Йолтуховського у переправленні рупівської літератури через австро-російський кордон [1, с. 43].

Ю. Лавров у своїй праці аналізує процес формування українських політичних партій, зокрема Революційної української партії (РУП) та Української соціал-демократичної спілки (УСДС). Дослідник звертає увагу на видавничу діяльність цих організацій, зокрема публікацію брошур та агітаційних матеріалів, що використовувалися для поширення соціал-демократичних ідей серед населення [2].

У роботі А. Павка проаналізовано розвиток політичних партій у Російській імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Автор звертає увагу на

зв'язки українських політичних організацій із закордонними революційними центрами, що сприяло налагодженню каналів контрабандного надходження заборонених видань [3].

Значний внесок у дослідження проблеми зробив С. Наумов, який розглянув діяльність Української соціал-демократичної спілки та її зв'язки з РСДРП. Автор зазначає, що після створення Спілка використовувала вже налагоджені канали транспортування нелегальної літератури, що сприяло поширенню революційної пропаганди серед робітників і селян [4].

Монографія О. Федькова присвячена історії Української соціал-демократичної спілки та її діяльності в Наддніпрянській Україні. У праці також висвітлено діяльність І. Біска, зокрема його участь у транспортуванні нелегальної соціал-демократичної літератури та поширенні революційних ідей. Водночас питання змісту та мобілізаційного потенціалу нелегальної друкованої продукції у дослідженні розглядаються лише побіжно [5, с. 134].

Доцільно також відзначити роботу С. Ткача та Д. Решетченка, у якій на основі широкого кола джерел досліджено діяльність осередків політичних партій на території Подільської губернії. Автори аналізують шляхи транспортування та поширення нелегальної літератури, розкриваючи роль регіону як важливого транзитного пункту революційної пропаганди [6, с. 77].

У праці А. Хоптяра досліджено діяльність Партії соціалістів-революціонерів на Правобережній Україні. Автор приділяє увагу транспортуванню та поширенню заборонених видань, а також використанню газет, брошур і прокламацій для агітації серед селянства та робітництва [7].

Незважаючи на значний масив наукової літератури, означена у темі статті проблема комплексно не досліджувалася. Основу джерельної бази становлять архівні матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (ЦДІАК України), зокрема документи фондів 274, 318 та 301. Вони містять відомості про діяльність адміністративних і жандармських

органів, випадки вилучення заборонених видань, канали їх транспортування та поширення, а також реакцію влади на революційну пропаганду. Важливу групу джерел становлять періодичні видання, зокрема газети «Селянин» і «Правда», які відображають риторику революційної агітації, інтерпретацію подій 1905 р. та мобілізаційні настанови політичних партій. Додатковим контекстуальним джерелом слугує публікація про історію Чарлза Бойкотта, що пояснює походження терміна «бойкот» та його поширення у революційній лексиці початку ХХ ст.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність значної кількості досліджень, присвячених революційному руху початку ХХ ст., діяльності політичних партій та підпільної преси, низка аспектів цієї проблематики залишається недостатньо вивченою. У більшості праць основна увага зосереджується на організаційній діяльності партій і перебігу революційних подій, тоді як зміст і функціональне призначення нелегальної друкованої продукції розглядаються фрагментарно. Недостатньо дослідженими залишаються тематична структура агітаційних текстів, їхні риторичні стратегії та роль у політичній мобілізації селянства і робітництва. Саме тому актуальним є комплексний аналіз нелегальної революційної друкованої продукції як інструменту політичної комунікації та мобілізації населення під час революційних подій 1905 р. в українських губерніях Російської імперії.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Відповідно до поставленої мети у статті передбачено проаналізувати зміст нелегальної друкованої продукції, що поширювалася в українських губерніях Російської імперії у 1905 р., визначити її тематичні домінанти та агітаційні заклики, а також з'ясувати роль цих текстів у формуванні протестних настроїв і поширенні організованих форм політичної активності серед селянства і робітництва.

Виклад основного матеріалу. Революційні події 1905 р. в Російській імперії супроводжувалися активізацією нелегального друкарського руху та інтенсивним поширенням забороненої друкованої продукції. В умовах цензурних обмежень саме такі тексти стали одним із головних каналів політичної комунікації між революційними організаціями та населенням [8, с. 69]. Через них транлювалися програмні вимоги, пояснювалися причини соціального невдоволення, формулювалися заклики до колективних дій і пропонувалися конкретні моделі протестної поведінки.

Українські губернії Російської імперії відігравали важливу роль у цих процесах, як простір активного поширення та транзиту нелегальної друкованої продукції. Архівні матеріали, зокрема звіти жандармських управлінь, протоколи вилучень і судові справи, зберегли значну кількість відомостей про зміст, тиражі та характер таких видань. Це створює можливість не лише встановити масштаби їх розповсюдження, а й проаналізувати ідейне наповнення текстів, їхню структуру та спрямованість.

У статті на основі конкретних прикладів нелегальної друкованої продукції 1905 р. здійснюється спроба проаналізувати їхній зміст, ключові ідеї, риторичні прийоми та практичні настанови. Особливу увагу приділено тому, яким чином тексти формували образ соціальної несправедливості, конструювали модель «колективної боротьби» та легітимізували страйк і бойкот як ефективні форми протесту. Такий підхід дозволяє розглянути друковане слово не лише як джерело ідей, а як дієвий інструмент політичної мобілізації в умовах революційної ситуації.

Одним із найбільш показових текстів було видання під назвою «Страйк і бойкот» [9, арк. 2зв.], що неодноразово фігурує у жандармських звітах серед конфіскованих партій літератури. Його зміст мав не декларативний, а прикладний характер. У тексті детально роз'яснювалися механізми організації страйку та бойкоту, пояснювалися умови їх ефективності й послідовність дій

учасників [9, арк. 8]. Автори прагнули не лише переконати адресатів у доцільності колективних форм боротьби, а й фактично пропонували алгоритм їх реалізації. Важливим елементом аргументації було звернення до міжнародного досвіду – зокрема до практики Ірландії кінця ХІХ ст., де бойкот позиціонувався як дієвий засіб соціального й політичного тиску без застосування збройних методів [10]. Апеляція до цього прикладу створювала ефект «перевіреної моделі», що підсилювало переконливість тексту та легітимізувало запропоновані форми протесту в умовах Російської імперії. Дане видання у кількості понад 10 тис. прим., конфісковано в лютому 1905 р. на ст. Кременець, що свідчить про його широку популярність і значне поширення [5, с. 192].

Іншим важливим агітаційним текстом була гектографована прокламація «Ко всем сельским рабочим» [11]. Уже з перших рядків вона будувалася на емоційно насиченому описі соціальної несправедливості та підкреслювала контраст між працею та злиденним становищем виробників: «Товариші! Розпочинаються польові роботи... селяни працюватимуть на інших, а самі бідуватимуть». У тексті наголошувалося, що поміщики «захопили їхню землю й привласнили продукти селянської праці», тоді як безпосередні селяни залишаються у скрутному становищі. Така аргументація створювала чітку соціальну опозицію та підсилювала конфліктний характер викладу. Водночас, читачів закликали «подивитися, що відбувається по всій Росії» і робили висновок про необхідність «звільнити свою землю з-під гніту поміщиків і капіталістів». Прокламація містила не лише пояснення причин невдоволення, а й конкретну програму дій. У ній пропонувалося «об'єднатися в союз і влаштувати страйк», а завершувалася вона гаслами: «Геть усіх дармоїдів!» та «Хай живе загальний страйк сільськогосподарських робітників!» [11, арк. 37–38].

У першій половині 1906 р. вінницька організація Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП), співпрацюючи з місцевою організацією Бунду, здійснила показову агітаційну акцію, приурочену до річниці подій 9 січня 1905 р. Результатом стала поява у місті близько 3 тис. прим. прокламації «Всем рабочим г. Винницы», надрукованої під примусом у друкарні Шерра та розповсюдженої в ніч з 8 на 9 січня [6, с. 119]. Прокламація мала чітко виражений меморіально-мобілізаційний характер. Уже заголовок задавав тон звернення: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся! До всіх робітників м. Вінниці», – що підкреслювало інтернаціоналістський характер заклику та його спрямованість безпосередньо до міського робітництва.

Текст розпочинався емоційним нагадуванням про «велику історичну дату», зазначаючи: «Наближається річниця великого історичного дня, записаного кров'ю і сльозами». Події 9 січня інтерпретувалися як переломний момент у боротьбі пролетаріату з самодержавством. Автори наголошували, що в той день робітники йшли до царя «з портретом» із вимогами свободи та кращого життя, однак у відповідь отримали «кулі й нагайки», а вулиці столиці «залиті кров'ю невинних жертв» [12, арк. 55]. Особливу увагу приділено образу жертви й колективної пам'яті. У тексті підкреслювалося, що «кров, пролита 9 січня, ще не застигла», а голоси загиблих «кличуть нас до боротьби й помсти». Таким чином, річниця трагедії подавалася не лише як день скорботи, а як моральний імператив до продовження боротьби. Прокламація переходила від емоційного осмислення до прямого заклику до дії. Робітників закликали продемонструвати солідарність через одноденний політичний страйк: «Товариші, залиште цього дня фабрики й крамниці. Припиніть будь-яку торгівлю й роботу та присвятіть цей день пам'яті наших героїв». Фінальна частина містила концентровані революційні гасла: «Честь і слава загиблим товаришам за свободу!», «Геть тиранію! Хай живе Велика Російська Революція!», «Хай живе соціалізм!», «Хай живе одноденний політичний

страйк!» [12, арк. 55]. Отже, прокламація демонструє, що революційна друкована продукція виконувала не лише інформаційну, а насамперед координуючу й мобілізаційну функцію, пропонуючи чітку модель поведінки в конкретний історичний момент.

Поряд із прокламаційною літературою важливе місце в поширенні революційних ідей посідали періодичні видання, які відігравали систематичнішу й концептуально ширшу роль у формуванні політичної свідомості населення. Якщо листівки зазвичай реагували на конкретну подію або закликали до негайної дії, то газети й часописи забезпечували триваліший і послідовніший ідеологічний вплив, формували інтерпретацію суспільних процесів і пропонували цілісну програму політичних перетворень. Саме через періодику революційні організації могли не лише мобілізувати, а й систематично пояснювати свої цілі, критикувати існуючий лад та конструювати альтернативну модель суспільного розвитку.

У цьому контексті окремої уваги заслуговує видання «Селянин», що видавалося Революційною українською партією (РУП). Воно стало одним із інструментів ідеологічного впливу на українське населення, поєднуючи соціально-економічну критику з національним дискурсом. На відміну від одноразових агітаційних текстів, це видання мало програмний характер: воно систематично висвітлювало питання соціальної несправедливості, політичного безправ'я, необхідності організації та солідарності, а також популяризувало ідеї соціального й національного визволення.

Видання «Селянин» за січень 1905 р. є показовим прикладом того, як РУП використовувала періодичну пресу як інструмент політичного просвітництва та мобілізації в умовах розгортання революційних подій. Уже сама дата випуску, січень 1905 р., дозволяє розглядати номер як реакцію українського революційного середовища на події 9 січня в Петербурзі та початок загальноімперської кризи самодержавного режиму. У статті «Початок

революції» події січня 1905 р. осмислюються як закономірний етап боротьби народу проти самодержавства. Розстріл мирної демонстрації у Петербурзі трактується як момент відкритого розриву між владою і суспільством. Автори підкреслюють, що кровопролиття стало каталізатором масового протесту, а революція постає не випадковим явищем, а відповіддю на системне гноблення: «Цар з Петербургу втік, і наказав різати і стріляти народ. Більше як 130 чоловік...» [13]. Особливого значення набуває рубрика «Що діється на Україні», у якій висвітлюються конкретні події на Київщині та в інших регіонах. У матеріалах йдеться про страйки, конфлікти з поміщиками, втручання поліції та жандармерії. Подання локальних подій у загальному контексті революційного руху створює відчуття масштабності процесів і демонструє, що протест не є поодиноким явищем: «Багато сільських робітників з'єдналося для боротьби». Опис страйків у селах Київщини, зокрема приклади організованого висування економічних вимог, засвідчує, що видання не лише фіксує факти, а й подає їх як позитивний досвід боротьби [14].

Особливого значення у даному дослідженні набуває травневий випуск «Селянина» 1905 р. Випадковістю це назвати неможливо. Поява номера саме у травні мала виразний символічний характер, адже 1 травня – день міжнародної солідарності робітників – у 1905 р., в умовах розгортання революції, перетворювався з традиційного соціал-демократичного свята на день відкритої політичної демонстрації проти самодержавства.

Центральна публікація номера, «День 1 мая», подає історичне й ідеологічне обґрунтування свята як дня боротьби, а не лише символічного вшанування. Автори підкреслюють, що цей день є результатом «багатьох тяжких і кривавих віків» боротьби робітничого класу, наголошуючи на міжнародному характері руху. У тексті простежується зв'язок із рішенням Паризького конгресу 1889 р., коли робітники різних країн домовилися спільно

відзначати 1 травня як день солідарного виступу з вимогами: 8-годинного робочого дня, скасування постійного війська, встановлення народного правління. Таким чином, видання поєднує локальний український матеріал із глобальною соціал-демократичною традицією. Показовим є гасловий блок наприкінці статті: «Хай живе соціалізм!», «Геть царя!», «Хай буде народне правління (демократична республіка)!», «Домагаємось 8 годинного робочого дня!», «Не треба постійного війська!» [15].

Матеріал статті «Селянські страйки на Київщині» демонструє практичний вимір цієї програми. У ній подається розгорнутий опис страйкового руху, механізмів організації, реакції адміністрації та поміщиків. Важливо, що текст систематично підкреслює роль поширення видань РУП у формуванні організованості виступів. Страйки подаються як усвідомлена форма боротьби, а не стихійний протест: «Під час страйку ..., старанно розповсюджувались сільські групи РУП, які власне підняли страйк і керували ним» [16]. Наголошується на солідарності, взаємній підтримці та необхідності витримки перед репресіями.

Публікація «Домагання фабричних робітників і наші» містить програмний перелік вимог, що фактично відтворює соціально-демократичну платформу: свобода слова, зборів і спілок, рівність перед законом, відповідальність уряду перед народним представництвом, поліпшення умов праці, охорона праці жінок і дітей, встановлення мінімальних гарантій. Цей перелік подається не абстрактно, а як конкретний план дій, що має бути реалізований через організацію та спільну боротьбу [17].

Рубрика «Що діється на Україні» виконує інформаційно-мобілізаційну функцію. Повідомлення з Чернігівщини, Полтавщини та інших регіонів створюють картину широти руху. Зокрема, вказується, що місцеві громади РУП протидіють провокаціям і поліційній агітації, а також поширюють власні

відозви. Таким чином, читач отримує відчуття включеності в загальноукраїнський процес [18].

Стаття «Закордоном і у нас» розширює перспективу, порівнюючи події в Російській імперії зі страйками у Франції, Німеччині, Італії та Сполучених Штатах. Це дозволяє показати боротьбу як частину світового процесу, підсилюючи легітимність протестів. Водночас, матеріал наголошує, що й в українських губерніях страйки набувають системного характеру: «Ми повинні згуртувати навкруги себе всіх селян і вкупі з ними і на чолі їх повстати проти царя, міністрів, урядовців, проти всього царського ладу» [19]. Важливо й те, що номер завершується закликом: «Святкуйте День 1 мая!», що підкреслює безпосередній агітаційний характер видання. Таким чином, травневий випуск виконує одночасно кілька функцій: історико-ідеологічну (пояснення значення 1 травня), програмну (формулювання вимог), інформаційну (звіт про страйки) та мобілізаційну (прямий заклик до участі в акціях).

Поряд із виданнями РУП важливе місце в революційному інформаційному просторі посідала газета «Правда», що видавалася Українською соціал-демократичною спілкою (УСДС). Якщо «Селянин» орієнтувався передусім на ширші верстви українського населення й поєднував соціальні та національні мотиви, то «Правда» репрезентувала інтернаціональний соціал-демократичний напрям у більш чітко класовому вимірі. Через це видання УСДС формувала політичну позицію щодо революційних подій. Зазначену проблематику доцільно розглянути на прикладі кількох випусків газети «Правда» за 1905 р., що дозволяє простежити еволюцію риторики УСДС упродовж революційного року. Аналіз конкретних номерів дає можливість виявити тематичні домінанти видання, його ставлення до страйкового руху, інтерпретацію подій 9 січня, а також характер закликів до організованої політичної боротьби. Через матеріали «Правди» можна простежити, як соціал-демократична спілка поєднувала загальноімперський

революційний дискурс із особливостями українського регіонального контексту.

Перший номер газети «Правда» за 1905 р. виразно демонструє програмний характер видання УСДС і його спрямованість на радикалізацію суспільних настроїв у період розгортання революції. Уже вступна стаття «Рух за волю в Росії. Царська неволя» вибудовує чітку схему протиставлення: з одного боку – «царське правительство», з іншого – «робочий люд», що поступово усвідомлює власну силу [20].

Центральне місце займає матеріал «Петербурзька неділя», присвячений подіям «Кривавої неділі». Текст побудований у виразно емоційній манері: мирна хода до царя з проханням «сказати йому правду» завершується розстрілом. У публікації звучать образні рядки: «І кулі летять, мов цвяхами пришивають землі і дітей і жінок... усіх» [21], що підсилює драматизм опису та формує відчуття моральної катастрофи. Таким чином, події 9 січня інтерпретуються як остаточний розрив між народом і самодержавством.

У статті «Робітники виходять боротись» робиться крок від констатації трагедії до прямого заклику до дії. Наголошується, що робітництво має не обмежуватися петиціями, а «скликати Народну Раду», домагатися прав «рівними, тайними, прямими голосами», а також гуртуватися для організованої боротьби [22]. У публікації «Революція» прямо проголошується: «Немає більше в народі царя», а далі стверджується, що «усі верстви повстають руйнувати царську силу – настала в Росії революція» [23]. Така риторика засвідчує перехід від опозиційної критики до відкритого проголошення революційного курсу. Водночас у номері простежується широка географія страйкового руху – від Петербурга до Кавказу, Києва, Катеринослава, Одеси. Це створює ефект загальноімперського піднесення і підсилює відчуття масовості протестів.

Лютневий номер «Правди» за 1905 р. продовжує й водночас поглиблює революційну риторику, надаючи їй більш системного й теоретично обґрунтованого характеру. Якщо січневий випуск значною мірою був емоційною реакцією на події 9 січня, то тепер видання намагається пояснити соціальну природу конфлікту та окреслити стратегічні завдання руху. Особливо показовою є стаття «Революція, солдати і народ», у якій редакція прямо звертається до війська. Солдат визначається як «такий же робітник», якого влада використовує проти власного народу. Лунає заклик «приєднатись до народу», відмовитися від виконання каральних наказів і не стріляти в «братів» [24].

Наступний номер за березень 1905 р. демонструє подальшу радикалізацію політичної позиції видання та перехід від пояснення причин революції до чіткого формулювання її програмних вимог. Уже в передовій статті редакція критично аналізує спроби самодержавства нейтралізувати революційний рух через обіцянки реформ і скликання представницького органу. Показово, що ініціативи влади оцінюються як тактичний маневр: цар «хоче обдурити народ» [25], а запропоновані зміни мають лише дорадчий характер і не передбачають реального обмеження самодержавства.

У матеріалі «Що нам мусе дати наше повстання» окреслюється чітка соціально-політична програма. Революція трактується не лише як повалення царя, а як глибока трансформація суспільного ладу. Автори наголошують на потребі «волі і рівних прав», ліквідації панського землеволодіння та передачі «царських земель на користь усього народу». Центральною вимогою проголошується скликання «Всенародної Конститутивної Ради», яка має встановити новий державний порядок. Водночас підкреслюється, що без активного тиску знизу жодна установа не стане виразником народної волі [26].

У статті «Про революцію» події 9 січня інтерпретуються як початок нового історичного етапу: «9 январа 1905 року... почалася Революція в Росії».

Револуція визначається як боротьба за «волю та щастя», за «нове життя – без царя, без його чиновників та поліції». Особливо промовистою є теза: «Переворот життя – се і є Револуція», що підкреслює її не лише політичний, а й соціальний характер [27]. Таким чином, березневий випуск «Правди» засвідчує перехід до чітко сформульованої республіканської програми. Видання вже не лише фіксує страйки й засуджує репресії, а відкрито ставить питання про повалення самодержавства, встановлення демократичної республіки та глибокі соціальні зміни.

Висновки. Встановлено, що нелегальна революційна література 1905 р. в українських губерніях Російської імперії відігравала важливу роль у формуванні політичної свідомості та мобілізації населення в умовах революційної кризи. У ході аналізу текстів виявлено, що ці видання виконували не лише інформаційну, а й організаційно-мобілізаційну функцію, виступаючи засобом поширення соціалістичних і демократичних ідей, інструментом критики самодержавного режиму та координації протестних дій. Дослідження риторичних стратегій показало, що автори революційних видань активно використовували поєднання соціально-економічних вимог із політичними гаслами, апеляції до «народу» та заклики до солідарної боротьби. Встановлено також, що революційна друкована продукція поєднувала просвітницькі матеріали з політичною агітацією, легітимізувала страйки та масові виступи як форми боротьби і сприяла поширенню організованих форм протесту. У структурі цих текстів простежено різні типи мобілізаційних матеріалів – заклики до страйків, агітаційні листівки та прокламації, спрямовані на різні соціальні групи. Таким чином, нелегальна революційна література виступала не лише інформаційним ресурсом, а й важливим чинником політичної активізації суспільства в українських губерніях Російської імперії. **Перспективним напрямом подальших досліджень є поглиблене вивчення мереж транспортування та шляхів поширення**

нелегальної революційної друкованої продукції, а також діяльності політичних організацій, що забезпечували її виготовлення і розповсюдження в українських губерніях Російської імперії. Важливим також є дослідження регіональних особливостей сприйняття революційних текстів, їхнього впливу на формування протестних практик населення та ролі нелегальної преси у розвитку політичної культури українського суспільства на початку ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Головченко В. І. Від «Самостійної України» до Союзу визволення України. Нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. Харків: Майдан, 1996. 190 с.
2. Лавров Ю. П. Виникнення і діяльність українських політичних партій. «Українське питання» в Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): кол. наук. монографія (в 3 ч.) / відп. ред. В. Г. Сарбей. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1999. Ч. 2. С. 248–444.
3. Павко А. І. Політичні партії, організації в Україні, зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Кінець ХІХ століття – лютий 1917 р.: монографія. Київ: Іван Федоров, 1999. 248 с.
4. Наумов С. О. З історії одного симбіозу: організаційні відносини «Спілки» і РСДРП. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. №908. Вип. 42. Харків, 2010. С. 106–114.
5. Федьков О. Українська соціал-демократична спілка: у пошуках ідейно-політичної ідентичності. Кам'янець-Подільський: національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 600 с.
6. Ткач С., Решетченко Д. Партійно-політичне життя в Подільській губернії на початку ХХ століття: монографія: у 2 кн. / [за наук. ред. д-ра іст. наук О. М. Федькова]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”», 2020. 368 с.

7. Хоптяр А. Ю. Діяльність Партії соціалістів-революціонерів у Правобережній Україні в 1896-1907 рр.: монографія / Держ. архів Хмельниц. обл., Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Кам'янець-Поділ. держ. іст. музейзаповідник. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г., 2016. 318 с.
8. Казакевич О. Валуєвський циркуляр 1863 року в історіографічних оцінках. *Етнічна історія народів Європи*. Київ, 2013. № 40. С. 69–74.
9. Брошура «Страйк и бойкот». Издание «Української соціалдемократичної спілки». 1905 г. *ЦДІАК України*. Ф. 274. Оп. 3. Спр. 354. 16 арк.
10. Історія непоступливого Чарлза Бойкотта, чиїм прізвищем назвали одну з форм протесту. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cydr1614z26o> (дата звернення 18.12.2025).
11. Дело по обвинению крестьянина Вариводы Д. Н. и бывшего помещика, землера Аксенова А. И. и др. в распространении воззваний Всероссийского крестьянского союза среди крестьян м. Полонного, Новгород-Волынского у., Волынской губ. И в хранении литературы мелко-буржуазной партии эсеров. 14 сентября 1906 г. – 11 октября 1906 г. *ЦДІАК України*. Ф. 318. Оп. 1. Спр. 953. 37 арк.
12. Дело о производстве дознания и дознание о напечатании в типографии Шерра в гор. Винницы 3000 экз. листовок «Ко всем рабочим гор. Винницы». 11 января 1906 г. – 12 апреля 1906 г. *ЦДІАК України*. Ф. 301. Оп. 1. Спр. 933. 55 арк.
13. Початок революції. *Селянин*. 1905, январь. Ч. 25. С. 7.
14. Що дієть ся на Україні. *Селянин*. 1905, январь. Ч. 25. С. 7–8.
15. День 1 травня. *Селянин*. 1905, май. Ч. 29. С. 1.
16. Селянські страйки на Київщині. *Селянин*. 1905, май. Ч. 29. С. 5–6.

17. Домагання фабричних робітників і наші. *Селянин*. 1905, май. Ч. 29. С. 6.
18. Що дієть ся на Україні. *Селянин*. 1905, май. Ч. 29. С. 11–12.
19. Закордоном і у нас. *Селянин*. 1905, май. Ч. 29. С. 8–10.
20. Рух за волю в Росії. *Правда*. 1905, январь. Ч. 1. С. 1.
21. Петербурська неділя. *Правда*. 1905, январь. Ч. 1. С. 2.
22. Робітники виходять боротись. *Правда*. 1905, январь. Ч. 1. С. 5.
23. Революція. *Правда*. 1905, январь. Ч. 1. С. 6.
24. Революція, солдати і народ. *Правда*. 1905, февраль. Ч. 2. С. 5.
25. Почалося... *Правда*. 1905, март. Ч. 3. С. 1.
26. Що нам мусе дати наше повстання. *Правда*. 1905, март. Ч. 3. С. 6.
27. Про революцію. *Правда*. 1905, март. Ч. 3. С. 7.